

12404 X

VÄSTERGÖTLAND

Landsmåls- och Folkminnesarkivet
Uppsala

Hudene

10/2 1939

Linnarsson, Linnar, 1939

Svar på ULMA:s frågelista M 23 Folkminnen
rörande skörden

21 bl.4:o

12404

Skörden.

Västergötland.

Sagesmän:

Hudene sn.

1. Adolf Gustafsson, bonde, född i Hudene 1863 och fortfarande bosatt på sin fäderneärvda gård. Sign. 1.
2. Verner Karlsson, f. d. bonde, född i Hudene 1870 och fortfarande bosatt på sin fädernegård. Sign. 2.
3. Johan Björkegren, bonde, född i Hudene 1870 och fortfarande bosatt på sin fädernegård. Sign. 3.
4. Emil Svensson, lägenhetsägare, född i Hudene 1871 och fortfarande bosatt där. Sign. 4.
5. Alfred Karlsson, snickare och bonde, född i Hudene 1863 och fortfarande bosatt där. Sign. 5.
6. Adolf Johansson, f. d. smed, född i Hudene 1863 och fortfarande bosatt där.
7. Emil Andersson, bonde, född i Ornunga 1859, bosatt i Hudene sedan början av 1890-talet.
8. Georg Olsson, bonde, född i Hudene 1886 och fortfarande bosatt på sin fädernegård. Sign. 8.

ULMA 12404. L. Linnarsson. 1939
VGL. HUDENE
Frgl. M 23

9. Kristina Johansson, född i Hudene 1851 och fortfarande bo-
satt där.

10. Levin Gustafsson, född i Od 1859, bosatt i Hudene sedan
början av 1880-talet. Sign. 10.

Nedtecknare: Linnara Linnarsson, Fåglavik, född i Trevattna
socken, Skaraborgs län, 1884.

2

ULMA 12404. L. Linnarsson. 1939
VGL. HUDENE
Frgl. M 23

Dagar, som man tog mark av beträffande väderleken och årets gröda.

1. Våt nyårsdag, våt midsommar och tvärt om. Våt midsommar = ett gott år. Sign. 4.
2. Dröp det från taken om kyndelsmässe, då blev det ett gott år. Sign. 4.
- x 3. Dröp det ur öfsera könnesmässeda blev det ett gott mjölkår. Sign. 1
- < 4. Bönesöndag var bemärkelsedag. Var den torr, blev det ett torrt år. Sign. 1.
5. Blåsigt och kall vår gör ett gott år, och tvärt om. Sign. 6.
- x 6. Pingstaregn år inget gott mark, dåligt år. Sign. 1.
7. Regnade det pingstadagen, var det olyckeligt, för då var det inga utsikter till gröda det året. Sign. 4.
8. En skulle bedja om regn före midsommar, efter midsommar kom det ändå. Sign. 5.
9. Regnar det Peteri-fång, regnar det tre veckor i fläng. Sign. 2.

ULMA 12404. L. Linnarsson. 1939
VGL. HUDENE
Frgl. M 23

10. Fryser det gamla vaffenatta / mellan den 6 och 7 april /,
följer 40 frostnätter före midsommar. Sign. 2.

11. Regn på Sankt Gallus dag / 16 okt. / var ett gott mark, ty
Nör dä rängnar på Galle
växer dä korn på knalle. / På knalle ð på tor-
ra backar, på mager och dålig jord /. Sign. 1.

Andra mark.

12. När plogoxa är ljusa på hösten, så blir det torka och
grannt väder nästa år. Men är de mörka, blir det våtår. / Plogoxa
= ollonborrens larver / Sign. 1.

13. Om nyår kunde man utröna vilket säde som skulle gå bäst
till under året genom att ge hunden tre brödbitar, en av råg, en
av blandsäd och en av havre. Den bit, som han först tog fatt på,
innehöll det slags säde som skulle gå bäst till. Sign. 3.

14. När asp och hassel palma / blomma / rikligt, blev det ett
ärligt och gott år. Sign. 2.

15. Se hur hassla palmar, vi lär få ett gott år. Sign. 7.

16. När aspa bär palm,
då blir dä bå hö å halm. Sign. 1.

17. 13 veckor efter trettondags-regn skulle en ut med så-
halvschäppa, d. v. s. 13 veckor efter första regnvädersdag som
följde efter trettondedagen. Sign. 1 och 3.

18. Första maj skulle de bära på såhalvschäppa. Det var ju
inte sagt att de var tillreds att så då, men de skulle likväl bära
på den ett slag. Det skulle vara bra för grödan. Sign. 3.

Skördearbetet skulle börja viss dag.

19. Av veckans dagar räknades tisdag och fredag som lyckodagar.
Ej lyckliga voro måndag och torsdag. Lång resa, vårbruket, slått
och skörd skulle börja en tisdag eller fredag, helst fredag. Be-
träffande måndagen hette det: då må man inte, inte börja slått el-
ler skörd, inte företaga lång resa, inte brygga, inte baka eller
slakta. Sign. 9.

20. Alla viktigare företag skulle påbörjas en fredag. Detta
gällde särskilt slått och skörd liksom vårbruket. Någon gång kunde

ULMA 12404. L. Linnarsson. 1939
VGL. HUDENE
Frgl. M 23

6

~~det~~ det väl hända att de började på en tisdag, men det var mera sällan. Det betraktades rent av som nödfallsarbete. Och se någon annan veckodag än dessa två, kunde det inte bli tal om ens, även om det bråttade aldrig så.

Men för att inte låta rätta tiden gå sig ur händer, började man arbetet en fredag, hurudan väderleken än var. Om våren kunde man t. ex. börja lite vackert i kåltäppan. Man gjorde några kast, och därmed var vårarbetet påbörjat. Sedan kunde man utan fortsätta vilken dag som helst.

När slåttertiden var inne, bar gubbarna sina liar och brynen till ängen på en fredag även om det regnade. - Ja, vi sa bara se um lia biter å hur pass gräser förslör, hette det. Och så slog de så pass stor fläck att de kunde sätta sig ner och bryna lien på den. Sen stack de liarna i en buske och gick hem. Nu var arbetet emellertid påbörjat, och de kunde fortsätta vilken dag som helst utan att oroa sig för att de inte begynt arbetet på rätter dag.

Den siste, som här i Stenunga höll på gammal sed härvidlag, var Karl i Hulegården. Så länge han levde bar han sina två liar

ULMA 12404. L. Linnarsson. 1939
VGL. HUDENE
Frgl. M 23

och sin brunebötta till ängen på en fredag, om det regnade aldrig så. Men då slog han bara så pass, att han kom fram till närmsta buske eller björk. Där hängde han liarna och gick hem. Sen fortsatte han arbetet, när det blev tjänligt väder.

Och likadant gick det till i skörden. Men som sagt, hände aldrig att de började ett så viktigt företag på annan dag än en fredag, om säden också stod så hon gapade. Sign. 1.

Arbetsfördelning.

21. Vid skörden var det alltid mannen som skötte lien, och hustrun hans eller nå' annat kvinnfolk som tog upp; hände aldrig att en fulltagen karl tog upp, det var under hans värdighet, ansågs skamligt. En mejare och en upptakesa var ett par.

En god mejare skulle lägga säden eller mejet jämt, inte sätta nackastubb och inte lämna slekestrån. Att sätta nackastubb var slöseri med fodret, och det såg fult ut / Nackastubb, att ansätta lien för högt / Sign. 1.

22. En god upptakesa skulle binda jämna och fasta neker, och

ULMA 12404. L. Linnarsson. 1939
VGL. HUDENE
Frgl. M 23

hon skulle kunna följa mejarn. Var det fråga om att ta upp råg eller särskit styv havre, t. ex. havre på mossarna, brukade upptakesa ha någon som hjälpte sig, någon yngre, flicka eller pojk. Någon gång kunde två fullgoda upptakeser följa en och samme mejare.

/ 1880⁹⁰-talet /

Sign. 1.

23. Första neken skulle ställas, inte läggas ner, för då blev de trötta och fick omt i ryggen, de som gick i arbete. Inte heller skulle man lägga nekerna, så de låg in på renarna. ✓ Sign 9.

of Cam

24. Det berättas om en bonde, gammal ungarl, att han hade en piga som var så rask, att hon både tog upp och travsatte lika fort som han mejade. Och medan han satt vid brynebyttan och brynte, rakade hon åkern. När man gått den sista skåran, var allt färdigt. Bonden var tvungen att gifta sig med sin piga, för det fanns inte hennes make i arbete.

25. När slåttern kom, brukade kvinnorna kläda sig finare än eljest. Fick de sig ett ljust och vackert huvudkläde eller annat plagg under året, gömde de på det tills slåttern kom för att inte vara utan då. De lyste lång väg, där de gick och rakade i sina ängar.

ULMA 12404. L. Linnarsson. 1939
VGL. HUDENE
Frgl. M 23

Även männen skulle vara rena och fina. Det sörjde hustrun alltid för. Men beträffande sädesskörden är att märka, att man slet kläderna mycket hårdare då, särskilt den som skulle ta upp. Och den vassa stubben åt sönder skinnet på armar och händer. Upptakesera brukade därför särskilda vantar, sådana som de stickade av lättare garn, t. ex. bomulls- . De hade långa skaft, kunde dragas upp över klänningsärmarna men lämnade fingrarna fria, kallades halvvantar , även upptakevantar. I brist på stickade vantar kunde man binda om sig ett par gamla skjortärmar. Men som allmän regel gällde att man skulle vara ren och snygg även under skörden. Sign. 1 och 9.

Sista hugget.

afan

26. När man kom till slutet på åkern och tog de sista huggen, brukade det heta, att nu får vi släppa skördekattnen. Då fick den ge sig av till nästa åker, någon som var oskuren.

P/lin

- Men vart tog skördekattnen vägen, när man kom till slutet på den sista åkern i gårdeslaget? Frågan obesvarad. Sign 1.

27. Sista hugget, det tog alltid far, det skulle vara liksom

ULMA 12404. L. Linnarsson. 1939
VGL. HUDENE
Frgl. M 23

10
en ära att få ta det, antar jag, eftersom han ville ta det själv.

(Men eljest vet jag ju, att det fanns de, som lät den sista locken stå orörd. Den hade de till dralock, hettes det.

En gång i mina yngre år / 1880-talet / var jag och mette kräfter i Hudene-ån. Det var jag och en till. Då kom vi att gå över en liten åkerlycka ner emot ån till, och då lade jag märke till att det stod lite havre oskuren invid den ena kanten.

- Vad har gubben på Krunera för mening med det här? sa jag .
Se det var hans åker.

- Han har sådan sed, sa kamraten då. Han lämnar alltid de sista stråna, de har han till dragstrån. Sign. 3.

Även ett par andra berättare, ehuru ej födda inom socknen, ha omnämmt denna sed. Enahanda var förhållandet vid slåttern.

Se nedteckning från Södra Härene.

Seden torde höra samman med de folkliga föreställningarna, att man inte skulle ta det sista, inte det sista i sädesbingen, inte det sista sovlet i sältebaljan, inte den sista kakan på spettet och inte den sista biten på brödbacken, inte låta något gå i sko. / + s. 20/

ULMA 12404. L. Linnarsson. 1939
VGL. HUDENE
Frgl. M 23

Under måltiden vakade husfadern och husmodern sorgfälligt över att det fanns nog med bröd på backen, för eljest tordes inte arbetsfolket ta för sig. Ingen ville ta ~~den~~ sista biten. Att ta det sista symboliserade fattigdomen.

Vad nu seden att lämna dragstrån beträffar är den bortlagd för länge sedan. Det var endast i enstaka fall den förekom så sent som på 1870 och 80-talen. Den som lämnade dragstrån kvar ute på sina ägor blev lätt föremål för yngre och fördomsfriare personers åtlöje. Men hur han hade det ställt i spannmålsboden angick ingen annan. Följande nedteckningar tycks ge stöd för samma tanke:

28. Tomtarna drog till sina husbönder både det ena och det andra. Vad säden beträffar förvarades den i stora säar eller kar på vinden. Om de bara lämnade lite kvar på bottnen, så blev karet fullt av sig självt. Det tröt aldrig säd för den som hade en god tomt.

Sign. 5.

29. På sådana ställen, där de hade tomtar, där tröt det aldrig något. Mjölkaren i boden stod lika fulla, hur mycket de än tog. Och likadant var det med spannmålskaren. Men ett villkor var att de

ULMA 12404. L. Linnarsson. 1939
VGL. HUDENE
Frgl. M 23

fick inte tömmas helt och hållet. Det fick inte gå i sko. S. 3.

Anm. Senast anförda nedteckningar, punkt 28 och 29, återfinnas i en samling rörande tomtar och drag m. m. som jag översände till arkivet 1936, några nedteckningar 1931.

Enligt signum 3 här ovan var det alltså hans far som tog sista hugget. Hade husbonden drängar eller lejda slåttare i arbetet, kan det ju tänkas att dessa ville låta husbonden själv avgöra, om de sista stråna skulle få stå eller ej, d. v. s. om han ville följa gammal eller ny sed, ty saken berörde närmast honom. Från en grannsocken berättas, att den som tog sista hugget skulle få skörda nästa år ock / ^Larv %. Under sådana förhållanden kunde det bli tävlan om vem som skulle få ta detta. Det förefaller emellertid som om denna tolkning skulle vara av yngre datum, en tolkning som satt i stället för en äldre.

Nedtecknaren.

30. Ett närbesläktat ord till skörde^{sid. 9?}katt är laekatt. men jag har endast hört ordet i betydelse av nattfriare. När de bärgat in höet, brukade de ogifta flickorna ligga i höladan eller på hörännet, och då kom pojkarna till dem under nätterna. Det kallades för att

ULMA 12404. L. Linnarsson. 1939
VGL. HUDENE
Frgl. M 23

springa laekatt.

Sign. 9.

Sädens uppsättning och inkörning.

31. Vid travsättningen höll man noga reda på nekerna, så man inte glömde någon eller fick udda nek, för det var inget gott mark. Så länge man lade på bänn, hände det sällan eller aldrig att man fick udda nek, eftersom banden lades ut två och två. Sista neken fick inte bli mindre. Skulle så hända, tydde det på dålig gröda nästa år.

Sign. 1.

P. not
32. Blev det udda nek, då de travsatte, skulle det betyda förändringar inom familjen. Men i min ungdom tog de det inte så allvarligt, utan då skämtade de och sa, att de skulle inte bli gifta det året, för vanligtvis var de några stycken, som deltog i arbetet, och alltid fanns det någon som inte var gift.

Sign. 3.

33. Första lasset brukade man äxa, varmed menas att man slog ur den mesta säden. Och så lade man bottenflok_xan med äx_xe. Den lades antingen på ett lager av enris eller starrhö, en rent praktisk åtgärd, ty på så sätt låg säden torrt, och råttorna hade värre för att skära sig upp i stabben.

Sign. 1 m. fl.

ULMA 12404. L. Linnarsson. 1939
VGL. HUDENE
Frgl. M 23

34. Inläggningen tillgick så här: Två neker böjdes ihop. Över dem lades två andra neker, en på vardera sidan. Sedan lades nekerna i en rundel omkring dessa, alla med blümma inåt, d. v. s. över stälen. Omkring denna lades nekerna i allt vidare ringar eller rundlar. De olika lagren benämndes floker. Den understa bottenfloka, ett annat namn var stälafloka, eftersom den låg omkring stälen. Man började olika flokerna i närheten av lobulken, ty på så sätt kunde man lättare tillvarataga spillsäden.

35. När de kom med första lasset, ställde husbonden sig innanför laeskefte för att ta emot säden. Men först frågade han:

- Vad kommer du med nu?

Härtill skulle den som stod på lasset svara:

- Ett lass med katter.

- Vad ska musa ha då? frågade husbonden.

- Sten och ben och bunerot. blev svaret.

Sign. 10.

Anm. Bunerot = gråbo, ett ogräs.

36. När första lasset skulle plockas in, lade man en kvist enris, ett ben och en bûnarot under stälen. Och så ramsade man:

En å ben å búnerot

då sa musa ha te mat.

Sign. 7.

37. Sista lasset fick inte bli mindre än de föregående, hellre minskade man på det näst sista. Litet lass tydde på dålig skörd nästa år. Men vanligtvis höll man så pass noga reda på antalet travar, att man kunde beräkna lassens storlek i förväg. Sista lasset skulle vara stort och grannt.

Allmänt.

38. Hellstadius, gälbon min, hade allt sina konster för sig, så länge han levde. Jag minns ett år, då han körde hem säden och väl fått på sista lasset, så drog han till sig några strån ogräs. Några strån av varje sort som han tyckte var mest besvärande, och så snodde han ihop dem till en boll. Och den suttade han över muren in på mina ägor. Men nu satt jag händelsevis / ? / bakom muren. Den var så pass hög, så han kunde inte se mig, men jag såg när bollen kom och tog fäste på, var den föll ner. Och när Hellstadius kört hem med sitt lass, var det jag som tog bollen och suttade den tillbaka, dit där den rätteligen hörde hemma. Så den gången bedrog han sig allt.

Sign. 1.

ULMA 12404. L. Linnarsson. 1939
VGL. HUDENE
Frgl. M 23

nr 5/år

39. Vid bärigen ville de gamle ogärna att man skulle kasta in något i ladan med rivan, t. ex. då de rakade upp i skefta. Man skulle helst fånga upp det sista. så blev det bättre drygssel med fodert. De gamle hade sin misstro mot alla nya redskap.

40. Man fick inte raka upp vad som spilldes på vägkanterna, när grödan kördes in. De körde in hö i Åbacken / i Hudene /, och de hade N. N. till hjälp. Hon rakade upp höet, de spillt utmed vägen. Det blev en stor hög. Ska ni inte ta med er det här, sa hon när de kom med sista lasset. Men det tordes de inte, utan höet fick ligga där det låg och ruttna bort. Men eljest var de så rädda om vartenda strå. - Orsaken? - Ja, de var väl rädda för att de skulle få någon åkomma på djuren . Berättaren i det fallet oviss.

Ingeborg Karlsson, dotter till signum 1, omkring 30 år.

41. Hudene liksom hela Gäsenebygden har varit en sädesfattig bygd i gången tid, och några större festligheter vid skördens slut tycks ej ha förekommit. Men däremot omtalas slöttöl. Boskapsskötsel var länge folkets huvudnäring, och föl jaktligen var slåttern långt viktigare än skörden. Under 1800-talets mitt var det så vanligt med

ULMA 12404. L. Linnarsson. 1939
VGL. HUDENE
Frgl. M 23

17
slöttejälper . Bönderna hjälpte varandra att slå av. Och så följde kalas och lekar efter dagens slut. Sign. 6 och 9.

Kommer man endast en socken längre norr ut, till Larv, märker man skillnaden. Här firades skördens slut med skördegröt.

Potatisupptagningen.

42. Larsmässe var en bemärkelsedag i flera avseenden. Då fick en börja med de farske petätera . En fick inte börja med dem förr än då. Men det dugde inte heller att vänta över den dagen.

- Se Lars, han kårmer mä farska petäter, sa de. Så honom tyckte de om. De hade en sorts tidiga potatisar, som var färdiga till
x Larsmässe, larsmässepetäter. Sign 1.

43. Enligt en annan uppgift fick man se till potatisen den 1 augusti, eller på Peteri-fäng, som den dagen kallades. Men då fick man endast ta till sig en eller ett par av de största under varje
x stånd. Det kallades att gälla . De gälla petätera, eller: de gälla i petätelant. Sign. 1 och 5.

44. Om Larsmässe skördade de den första rågen, Larsmässeråg.

Sign 6.

ULMA 12404. L. Linnarsson. 1939
VGL. HUDENE
Frgl. M 23

45. När Stenunga-bönderna skulle ha upp sina potatisar, hörde de sig för hos sina grannar, så de inte ställde till med upptagning på en och samma dag. Utan då kom de överens, att den dagen tar vi upp hos er, och den dagen kommer i hem till oss. Och så gick man till det ställe, där man hade upptagning, så många som kunde ta sig ut, en del bjudna, andra objudna. De var välkomna så många som ville komma. Allra roligast hade vi hos Kvarnas, säger berättaren. Där brukade vi vara en 25 - 30 stycken, mest ungdomar.

Den dagen på morgonen brukade Kvarnas alltid slakta ett får, så de fick färskt fårkött till middagen. Men det var kvällen vi ungdomar väntade på. Då gick vi samman i kvarnkammaren och kvarnen och lekte alla möjliga roliga lekar. Jag minns särskilt en kväll, då vi hade så roligt. Men så började en del bli oroliga, för de var tillsagda att då och då skulle de vara hemma. Och så skulle vi då gå. Men då hittade vi inte våra träskor. Då hade pojkarna gömt undan dem, en av varje par. Och då måste vi stanna, tills det behagade pojkarna att ta fram dem. Vi hade väl ingenting emot en stunds lek och skoj. Och nu hade vi pojkarna att skylla på

Enligt Anna Gustafsson, hustru till signum 1.

ULMA 12404. L. Linnarsson. 1939
VGL. HUDENE
Frgl. M 23

46. Petätejälpera torde ej ha praktiserats förr än på 1800-talets senare hälft. De jälper, som omtalas i punkt 45, höllos på 1880- och 90-talen.

47. Ännu så sent som på 1820 och 30-talen odlades förhållandevis lite potatis. Man satte på lann och med tillhjälp av spade, vanligtvis sattes den för tätt med följd att den gick upp i blast och lämnade ringa skörd. Det var först sedan man lärt sig sätta potatisen i fåror på vanlig åker med tillhjälp av dragare och redskap som odlingen tog fart. Ännu på 1890-talet envisades många med att odla de gamle svenske röe petätera eller de blå, de var söta och goda men små och ojämna, avkastade ringa.

48. Signum 7 berättar:

Då mor var liten, fick de en liten skiva potatis som sugel på brödet. Det var väl på 1830-talet, för mor var född 1828. Men så ett år satte far hela tre halvskäppor.

- Nu, små barn, sa han, nu ska i få äta potatis så mycket i vill.

ULMA 12404. L. Linnarsson. 1939
VGL. HUDENE
Frgl. M 23

+ / 49. I anslutning till punkt 26 - 29 här ovan vill jag erinra om att man även vid fruktskörden brukade lämna något kvar, t. ex. ett eller några äpplen på de träd som burit.

Ännu så sent som 1937 kunde jag iakttaga denna sed på ett ställe i mitt omedelbara grannskap. Beträffande större fruktträd kan det vara svårt att avgöra, om frukten lämnats kvar avsiktligt eller av en tillfällighet. Men i detta fall var avsikten fullt tydlig, ty träden voro unga, buro för första eller andra gången. Dessa frukter - på de mindre trädet ett och de något större två-tre äpplen - fingo sitta till dess vinter ock köld gjorde slut på dem.

Även i detta fall är förklaringen den, att man ska inte ta det sista. En ska inte ta det sista äpplet på trädet, så får en god skörd nästa år också. Eller: Lämna en ingenting kvar, så får en lite eller inget att skörda, det år som kommer.

Rätt vanligt är att man skäms för eller förnekar de gamla sederna, men så tycks ej vara fallet här. Frågan är om inte en gammal sed kommer att leva upp på nytt, i det egnahemsägare tillämpa den.

ULMA 12404. L. Linnarsson. 1939
VGL. HUDENE
Frgl. M 23

Det torde finnas en och annan som beträffande dessa skördebruk
 åberopar sig på Bibeln och Mose lag. Jag har åtminstone i ett fall
 mötts av den förklaringen. Men detta torde vara ett undantag.
 Gemene man torde ej ha någon kännedom om vad Moses stadgat angående
 skörden, utan de tillämpa en gammal sed, ett arv från fäderna. ✓

ULMA 12404. L. Linnarsson. 1939
 VGL. HUDENE
 Frgl. M 23